

ДМИТРО ФАЛЬКІВСЬКИЙ

* * *

Ех!.. І вдарило ж кляте життя, —
Тільки струни у серцю:

Дзінь...

Дзінь...

Хоч і хочеш мажором утять,
Дійсність чортова чорна, як тінь...
І акордить журлива струна:
Все мінор...

Все мінор...

Все мінор...

Тільки десь...

там...

у серцю із дна

Простяглася надія до зор...

Тільки там...

десь...

із самого дна

Притулилась надія до зор,—

І акордить журливо струна...

Хай мінор,

зате щирий мінор.

Ще лиш рух один,

ще лиш момент,—

Я не втримаюсь...

в прірву скочусь...

Вийде з мене такий декадент,

Як не знала й не знатиме Русь.

Та чи ж винен я?..

Слухайте...

Ви!..

В кого пузо — гора Арарат,

Хто життя за полу ізловив

І кричить:

— О, Комуно!

Vivat!..

Хто зумів переплигнуть бар'єр,

Хто з ідеї пошив убрання,—

Чи ж я винен,

що з віршів кар'єр

Дивувався й дивується мир.
 Так —
 одвіку ніхто ще не грав, —
 Так —
 ніхто не боровся, як ми.
 І коли в тій нерівній грі
 Ми побили останню із карт. —
 Ви затихли, як миші в норі,
 А я...
 Я?...
 Я служив у чека...
 Дні і ночі голодний,
 без сил,
 Я на смітнику жовтня копавсь,
 Не жахався я тіней з могил,
 Тіней тих,
 що я сам розстріляв...
 Вартував революції кров,
 Що розквітла в Республіку Рад...
 Саботаж...
 І учасників змов
 Я розстрілював сотнями в ряд...
 О!
 Ви тихо сиділи тоді
 В установах, з пером у руках,
 І дрижали, як миші руді,
 Ради власної шкури й пайка.
 Ви хрипіли тоді,
 що чека —
 Це позор...
 це розпуста...
 садизм.
 ... На чорта, мов, ідея така...
 ... На чорта, мов, такий комунізм.
 А тепер...
 О, тепер ви пани!..
 Прославляєте непівський зріст.
 Ви і ситі...
 і ніс в тютюні,
 Кожен з вас:
 „у душі комуніст“.
 В голові вашій:
 „Шиммі“,
 „Фокстрот“
 А червінці й валюта — девіз

 Чи-ж я винен,
 що здохну з сухот,
 Що у грудях немазаний віз...

БОР. ТЕНЕТА

МУСЕМА

(НАРИС)

Мла впилася в землю. Сонце впало за обрій. А на обрії плаче скучерявлене море.

А над морем стрибають хмари, п'яні хмари стрибають і плаче скучерявлене море... Вітер вохкими лапами розчісує жовто-червоне листя на винограді.

Вітер хмари збиває у купу і жменями кидає в небо і рве.

Вітер з моря!

Значить, буде буря в ночі, значить, буде всю ніч світитися море і скелі дзвонити будуть до самого ранку, до ранку плакати будуть і вночі буде буря.

От в останнє китайкою вечір майнув на горах, згас, а вітер шумить, золотиться червоним листом і грає.

Золотиться і грає...

І вона була золота... Правда, вона була хороша?

Саме отут проходила вона і загубила хустку, саме отут загубила хустку вона, як проходила...

А сталося це так.

А зустрівся я з нею так.

Уявіть собі: вузька стежка, тверда і згадючена над проваллям. Унизу ліворуч море, праворуч скелі і небо.

Зелене море і сірі скелі. А стежка оперезує гору. По тій стежці одному лише можна пройти і перш, ніж ступити, то треба гукнути: щоб не зустрітися. От.

А ми зустрілися. Правда, чудно, як це а ні вона, а ні я не гукнув?

А ми зустрілися. Я припав до скелі, широко розставивши руки, а вона мусіла пригорнутися до мене і обняти трохи. Так легко пригорнулася вона, а я широко розставив руки!

Це був момент, але я відчув кріпкі, маленькі груди і дихання її було на щоці у мене...

Щось гаряче обгорнуло мене, а дихання її метеликом зачепило уста і щоки.

Іноді хвилина — як вічність! І коли вона майнула за зворотом спідницею, мені здавалося, що я знаю її сто літ.

Майнула вона спідницею і зeszла, а я стояв, широко розставивши руки, дивився... і здавалося мені, що музика заграла в скелях, піднялася у груди і заповнила весь світ.

А море билося унизу під ногами і дзвеніли весело скелі, а сонце сміялося золотим сміхом...

*

Ввечері я знов побачив її. Вона співала над морем і я прийшов. Правда, чудно, як я взяв, що то вона співає над морем? Як я взяв, коли я ніколи не чув її голосу? Чудно?... Її голос був такий схожий на теплий живіт і на маленькі міцні груди...

Вона - ж не почула моїх кроків (може вона не чекала мене?) і коли я прийшов, вона не оглянулася.

А коли я сів коло неї і обгорнув її у шинелю (щоб не було холодно їй), лише тоді вона помітила мене.

— Ах - ха! — сказала вона від несподіванки, певно, а потім дала щось сердите - сердите по - татарськи і відсунулася. Відсунулася від мене вона, встала і пішла.

А хмари п'яні були, і скучерявлене море грало, і пішла вона до дому по тій стежці, де зустрілися ми раніш, а я пішов слідом.

А коли вона помітила, то побігла.

Побігла вона, а я за нею, і здавалося мені, що то вовк жене дику сарну.

А море шуміло унизу далеко, глибоко і коли бігли ми, вона загубила хустку...

Хустку загубила вона, а я знайшов...

А вітер з моря хмари на хмари шарами клав, і темнішало вечірне море.

Темнішало море, а ми бігли по стежці вниз. От хрюпнули двері, а я виліз на самий верх скелі і бачив її саклю унизу... От у вікні світло майнуло, і дівоча тінь на стіні задрожала...

До вікна підійшла і почала розчісувати косу...

А море билось люто в беріг, а море цілувало скелі і сердилося, що далеко вони, що не дістати йому до гори...

Таке прокляте це море! Всю ніч не дало заснути мені й на хвилинку!

*

І були ще ночі бурхливі, осінні...

Я над морем сижу і слухаю ноктюрни. І її чекаю... Немає. Витягаю хустку. Роздивляюся.

— От - тут повинні бути вуха, тут чорна коса...

Розгортаю, показую вітрові — Гей - гей. А вітер починає цілувати її, обгортає і крутить, тоді я ховаю в кишеню. Хитрий вітре! Я знаю... але ти більше не побачиш хустки! ні! Всміхаюсь.

— Досить того, що й так ти кожен раз з нею, як ганяє вона на гору кози. Ні.

Так сидів я і чекав її, та вона не приходила. Іноді приходили знайомі.

— Чого ви тут сидите? Так холодно і вітер...

— Так — казав я.

— На дворі вітер і бризки до вас долітають.

— Гм — відповідав я.

Тоді вони тягнули за руку і кричали:

— Ходімо в хату!

Але я виривався. Чого вони прийшли? Яке їм діло? А що, як я їх пішло під - три - чорти? А?

Я кричав ще щось і вони ображено відходили. А я сидів і слухав, як свище вітер в скелях...

*

А далі.

Сталося це так. Я став на різку винограду до Алі-Шаїба. Ну, правда, я не знав, що й Мусема буде там. Хіба те, що вона в той день стояла коло контори, було доказом?

Ви ще може гадаєте, що у Еффенді-Смаїла я одержував більше, як у Шаїба. Яка дурниця!

У Шаїба я одержую не менше. Може, трохи менше, зате: праця менша. От!

Ну, й от! Цілий день я бачу її постать і засмажені, золоті руки. У неї велика, чорна коса.

Я ріжу, а вона носить. Ми в парі.

Ви ще, може, подумаете, що це я нарочито зробив так. Ні, ні! Запевняю вас. Це — випадок.

Коли нахилиється вона, я бачу її ноги — вони теж стрункі і гарні. А ввечері, коли знов бився вітер над морем в конанні, ходив я на виноградник і чекав її там.

Я лягав на землю і, повертаючись на спину, смоктав гроно і здавалося мені, що то я цілую її.

Знов співає вона над морем і знову прихожу я і обгортаю її. Вона не каже нічого і хоче встати. Я однією рукою держу її міцно, а другою тягнуся, щоб зірвати гроно. Зірвав і протягую їй.

І сталося так (як це сталося так?), що я спіймав її руку, лише доторкнувся до неї...

І от, як там на стежці, припала вона до мене (зачепилася за корінець, мабуть) і обгорнула мене...

Почув я її плечі коло моїх, а очі були до болю близькі, переплуталися тілами ми і уста коло уст забилися.

І така коротка була та ніч.

Хто це каже, що осінні ночі довгі і холодні? Ніч була така коротка і палюча

І як люде брешуть! Як брешуть!

*

Ранком ми знов були у парі і коли дійшли до того місця, я подивився на неї, а вона, легко піднявши кошика, засміялася мені...

І були ще вечорі бурхливі, осінні, швидкі...

Я щільно загортаюся у шинелю і чекаю її...

Чую легку ходу і голос:

— Ау!

— Ау! — відповідаю.

Так балакали ми рухами, поцілунками, очима. Брала вона у рот гроно а я по ягодці добирався до уст... Коли залишалася одна ягодка,

вона швидко ховала її, а я шукав... Так балакали ми між собою. І були у нас довгі бесіди і короткі ночі...

Я взяв, що вона любить, як синіє виноград на червоному тлі, що вона слухає море і розуміє його мову...

Багато я взяв. Я взяв, що у неї маленькі, теплі ноги, круті плечі і хитрі, швидкі руки...

Я взяв, що вона хороша, золота...

І на зріст вона була не велика, так що, коли я стояв рівно і вона хотіла поцілувати мене, то мусіла підстрибувати...

Вона так смішно підстрибувала, ця Мусема!

*

Так ми різали виноград. Вже й останні зімові груші зірвали. Вже й вино почали душити і роботи не стало.

Раз у вечері я сказав їй, що їду.

Вона довго не розуміла. Вона була така чудна і хороша — ця Мусема!

Все питала вона, чи скоро-ж я повернуся? Я сказав, що ніколи, мабуть. Тоді вона заплакала, а потім засміялася. Сміялася, а з очей сльози бігли...

Сказала, що в Бахчисарай піде, бо дома її віддадуть за когось, а вона не хоче...

І коли прощалися ми, вітер знову і знову рвав небо і билосся в тузі білою гривою море об скелі.

Я поїхав...

*

От через три роки знову їду по тій самій стежці.

Тут вона бігла і загубила хустку. Там співала вона, а я прийшов. А он там, внизу, де тополі рядами, виноградник Шаїба, там я її цілував...

Ліворуч провалля і море, праворуч — скелі.

Проти мене іде жінка і кози жене. Бачу, що жінка, бо хустка не так зав'язана. Знов, як тоді, я до скелі припав. Кози пройшли. Жінка стала і очі зустрілись.

— Мусема! — я скрикнув.

А вона очі рукою заплющила, похитнулась... Я чув лише — Ах!

Дві хвили чуть, як шуміло провалля і стогнали кущі.

Потім тихо. На горі сиротливо кричать кози. Унизу грає море і вітер сміється. Біжу униз, зриваюся, падаю...

Вже темно стало. Вже ніч покрила чорним крилом гори.

— Мусема! — кличу я — Мусема! — та не чуть відголосу. Лише на обрії миготять червоні маки і шумить скучерявлене море, а над ним стрибають хмари, п'яні хмари стрибають і плаче тужливо вітер. А тут тихо, мертво. Я шукаю її живу, чи мертво і кличу...

Мла впилася в землю і мій клич б'ється об скелі і тане в міжгірних проваллях...

З ПОЕМИ „ПРО ПРИРОДУ“ (DE NATURA RERUM)

(фрагменти)

1. ПРИСВЯТА

(I, 1 — 44)

Римського роду праматір, утіхо людей і безсмертних,
Ти, благодатна Венеро! — під зоряним небом текучим
Ти виповняєш собою моря, кораблями укриті,
І хлібородною землею... Все суще в світах сотворіння
Тільки тобою живе і сонячне світло вбирає.
Перед тобою, богине, вітри утікають — і хмари
Перед приходом твоїм розступаються, — перед тобою
Цвіт розмаїтій земля простиляе, всміхається море
І заспокоєне небо горить - променіє сіянням.

А як весна молода лице своє вихилить красне,
І легкокрилий Зефір життєдатним повіє диханням, —
Зразу - ж небесні птахи твоє прибуття розголосоць,
І затріпочуть серця, охоплені міццю твоєю!
Дикий на радості звір по луках веселих заскаче,
Через бурхливі струмки попливе; заворожене дивним
Чаром, богине, твоїм, потягнеться все за тобою.
Скрізь бо, в морях і по горах, по ріках рвачких і шумливих,
Всім ти створінням земним серця наливаєш коханням,
Щоби в жадобі безсмертній нові покоління зачати.

Тож як природою ти усією сама заправляєш,
І як без тебе ніщо світа - сонця ніде не побачить,
Нам же без тебе ніщо не смакує і втіхи не будить, —
То я й благаю твоєї в писанні моїм допомоги.
Будь моїм спілником вірним у творі, де я про природу
Нашого Меммія сину повідати маю широко, —
Ти - ж ймоу бути зразком у всьому повеліла, богине.

*) Т. ЛУКРЕЦІЙ КАР — найзнаменитіший з дидактичних поетів Риму, улюбленець Гете, один із передників нашої „наукової поезії“. Народ. коло 99 р. перед Хр.; ум. р. р. 55, як вірити легенді, збожеволівши від якогось любовного напою. Твір його — поема „De natura rerum“ („Про природу“) — згідно з традицією оброблений по його смерті рукою Цицерона — один з найшкваліших літературних пам'яток давнього Риму. Послідовник Епікура і непримиренний ворог поширених релігійних вірувань, Лукрецій в своїй поемі викладає цілу систему епікурейської філософії, в поширенні філософічного знання і дослідницького духу добачаючи найкращу зб. ою проти „марновірства“ і „забобонів“. Моральний ідеал Лукреція (уривок 4-й) значно розходиться з нашим. Мудра й праведна людина, на його думку — повинна стояти над тривогами життя, далеко від юрби, маючи до неї „трохи подливу і баг-то жалю“ (А. Франс); найвластивіший етап душевний такого мудреця, це незахитаний спокій, по-грецьки: ataraxia.

Закликання Венери в уривку 1-ім не повинне дивувати читача. Венера для Лукреція не стільки олімпійська богиня, як просто інстинкт продовження роду. — Ма а о р архаїчна назва бога війни (Марс).

Вічної вроди надай моїй недосвідченій мові
 І заподій, щоб година спокою до нас завітала,
 Щоби на морі й землі втихомирились війни криваві.
 Ти - бо єдина, що можеш в тій справі зарадити смертним.
 Сам зброевладця Мавор, що змаганням керує суворий,
 Сам зброевладця Мавор на лоно твоє припадає,
 Носячи в серці одвічно - роз'ятрену рану кохання,
 І, нахилившись до тебе могутньою шиєю, часто
 Очі неситі свої на тобі випасає, богине,
 І запахує впиває із уст твоїх ніжних дихання.
 Тож огорни його тілом своїм благодатним, священним,
 Солодкомовні зверни до владики суворого речі,
 І, препрославлена, миру благай і спокою для римлян.
 Бо - ж у годину жорстоку війни я не зможу спокійно
 Праці віддатись своїй, та й Меммія парость славутня,
 Певне, свого обов'язку в громадській біді не зречеться.

2. НАУКА І РЕЛІГІЯ

(І, 62 — 101)

В роки, як людське життя по землі плазувало ганебно
 Під тягарем навислим релігійної злої науки,
 Що, від небесних висот підіймаючи голову, грізно
 Погляд свій кидала жахний на смертні поріддя звисока,—
 Він що - найперший наважився очі піднести до неба.
 Сміливий еллін*), він перший наваживсь повстати на нього.
 Ні блискавками, ні громом, ні божеським гнівним обличчям
 Небо його не злякало і тільки ще краще, ще більше
 Думку його насталило, накинувши намір одважний
 Вічні зламати замки на зачинених брамах природи.
 Розуму міццю живою він все переміг і далеко
 Гострою думкою вийшов за огненні всесвіту грані
 І всю незмірність світів переміряв допитливим духом.
 Як переможець, приніс він знаття нам про те, що можливо,
 Що неможливо в природі, про розуму межі останні
 Та про найдальшу мету, що до неї ми прагнути можемо,—
 Так що релігії всі опинилися в нас під ногами,
 Ми - ж перемогою тою піднесені вгору до неба.

Але побоююсь я, щоб тобі не здалося як - небудь,
 Ніби безбожні основи навчання мого небезпечну
 Стежку злочинства тобі прокидають. Релігія, друже,
 Без порівняння частіше на шлях беззаконний справляє.
 Так у Авліді — згадай — на жертву пречистій Діані
 Іфіанасса іну кров пролили що - найперші герої,

*) Сміливий еллін — Епікур. Іфіанасса — Іфігенія. Вирушаючи в Трою, греки затрималися в Авліді. Щоби вимолити в бою попутний вітер, гегемон союзного війська царь Агамемнон мусів принести в жертву богині Артеміді (Діані) власну дочку Іфігенію. Перенесена богинею, що не прийняла крові, у Таврію, — Іфігенія стала там жрекинею Артеміді. Іфігенія Таврійська — образ рідкої краси і етичної вимовності — принадував і нових поетів, між иншим Гете в його чудовій „Iphigenie auf Tauris“ і Лесю Українку.

Війська Ахейського славні вожді. Там жертва безщасна,
 Скоро відчула священну на скронях холодних пов'язку,
 Що упала на щоки однаково справа і зліва;
 Скоро завважила батька, що край вівтаря похилився
 В тузі незмірній, і слуг, що в одежі мечі укривали;
 Скоро побачила горе вояцтва, що сльози ронило,—
 Вся затремтіла від жаху і впала на землю, безвладна.
 Не врятувало її, що владу злочинного вперше
 Батька ласкавим найменням назвала вона, бідолашна.
 Жахом пойняту, німу понесли її до жертовні,—
 І не для того, щоб предківський звичай одбувши святочно,
 Світлому богу вона Гіменею в опіку д'далася,
 Ні, щоб мерзотно й жорстоко, у шлюбній порі нерозквітлій,
 Жертвою впавши смутною від батькових рук неблаганних,
 Вдатний, щасливий похід кораблям злюбути Ахейським.
 От на злочинства які марновірство подвигнути може!

3. СТИЛІСТИЧНІ МІРКУВАННЯ

(I, 136 — 148)

Не заперечую: тяжко учення Еллади найтонші
 В вірші покласти латинські і все розповісти достоту.
 Силу зворотів нових, силу слів мені треба створити,
 Бо ж і предмети нові, і вислови наші убогі.
 Але чеснота твоя і сподівана дружба солодка
 Надяють мене і примушують працю нову розпочати
 І перезорювать ночі, шукаючи слів відповідних
 І відповідного складу, щоб віршом моїм про природу
 Міг я на душу твою проміння науки пролити,
 Глибоко сховані речі на очі твої появивши.

Нині не стрілами дня, не сонячним світлом яскравим
 Маєм розвіювать жах і людського духа темноту,—
 Але пізнанням природи, її непохитних законів.

4. МУДРЕЦЬ І ЖИТТЬОВІ ТУРБОТИ

(II, 1 — 14)

Любо, як поверхня моря запіниться, бурею зрита,
 Із суходолу дивитись, як инший на хвилі бідує,—
 І не тому, щоби втіха була у чужому конанні,
 Але приємно побачить, якого ти лиха уникнув;
 Любо дивитись на чвари війни, на криваве змагання,
 Що у долині кипить, коли сам непричетний до бою,—
 Але любіше нічого нема, як сидіти спокійно
 В храмах величних і світлих, що вивела мудрість премудрих
 І поглядати у діл, як розсипались череди людські,
 Як вони стежки собі життєвої на осліп шукають,

Тратять всі сили в борні, про рід і заслуги сваряться,
Ночі і радісні дні в ненастанній висижують праці,
Щоби дійти до потуги й багатств, до вершин панування.
О нерозсудливі людські серця! о засліплені очі!

5. ПРО СЕБЕ

(IV, 1—9)

По бездорожжях в землі Пієрид*) я іду по містинах —
Ще неодвіданих: любо мені до джерел припадати —
Ще незасмічених; любо із свіжих квіток виплітати
Для гордовитої скроні вінок, що одвіку і досі
Музи в країні моїй нікого ще ним не звінчали.
Так, — бо про речі важливі у книзі моїй я навчаю
І намагаюся душі від пут марновірства звільнити.
Так, бо предмети ті темні й неясні у вірші моєму
Ясні й прозорі стають, музійським овіяні чаром.

Перекл. М. Зеров

*) Пієриди — музи.

М. ЯЛОВИЙ

„Щоденник“ В. Чумака (Черненка)

Згадується жовтневий сльотний Київ і він,—хупава, розгублена постать,—що вдень спить („спить“?..), а вночі „слухає“.

Та чи ж можна не „слухати“, коли з усіх кутків нашої халупи, що самотньо притулилась „при дорозі“ на Байковій горі,—чигає такий неприємно-потайний зір шпика, така хижо-улеслива усмішка охранника, такий недоброзичливий погляд тюремщика.

Адже від них нікуди не втічеш, ніде не сховався, їх багато, вони сновигають всюди і не сьогодні, так завтра—а проте однаково знайдуть, впіймають і знов (о, знов!) поведуть туди, де тортури середньовічної інквізиції є дитячою забавкою в порівнянні з вигадками розбещеної фантазії сзвірілої офіцерні...

Під боком цвинтар. Там, в старовинних дворянських склепах розкидано наші схованки, там архів, партійні документи, гроші.

Але там тіниста гушавина дерев і непролазні кущі бур'яну,—і хто стане на перешкоді осінньому вітру справляти свої поминки над душами розтерзаних?!

„Шугає вітер в проваллях дерев“—і кожен його подув тисячами підозрілих згуків відбивається в закутинах маленької халупи.

Он—брязнули остроги, наближається, росте похапливий ворожий тушіт. Ідуть.

Трепетно припадає постать до вікна. То—постать Василя Чумака...

Два дві назад він втік з Лукянівки, коли ч-рвоні вдерлися на декілька годин до міста. І з того дня позбувся спокою.

Юний, майже хлопчик, переживши жахливі перші дні денікинщини, арешт, знущання, бійку, потім втечу в гармидері вуличних боїв,—він зовсім „звівся“ тепер в чеканні повторного арешту.

Випровадити його з Києва не було тоді жадної можливості. Наше „пашпортне бюро“ було розгромлене (разом з першим арештом Чумака, що завідував ним), підписи й печатки були викриті й розшифровані, а скрізь під Києвом—на залізницях і ґрунтових дорогах—був пильний догляд і контролю.

Доводилося безнадійно чекати з божевільною уявою про те, що казати, що робити, коли до хати зайде... ну, хоч звичайний поліцай, чи просто преддомкома і поспитає „документа“?.. А почалися „облави“, нічні перевірки по квартирах і особливо в таких захряслих районах, як наш...

...Та біг днів лікує рани, приносить спокій, плекає надії...

Випадково, лише випадково поріг нашої халупи в той час не переступила нога денікинця. Тим часом здобули пашпорта і з ним

переправили Чумака в „безпечніше“ місце — на Звіринець, в помешкання до Гната Михайличенка.

Вже зовсім почали проходити нервові страхіття Чумака, його почали втягувати в біжучу роботу, головним чином, — літературну. Він повеселішав, заспокоївся.

Але саме в той час, коли і йому, і всім, хто тоді був з ним, — здавалося, що вся небезпека, всі страхіття вже позаду, що можна вже спокійніше, систематичніше приступити до роботи, — саме в цей час раптом стряслися жалобні дні, що скінчилися так катастрофічно.

Не позбавлені тепер широкого інтересу події, можна сказати, останніх хвилин, що відбулися тоді, під ту прокляту ніч, на Звіринці і що лишилися останнім слідом на „цьому світі“ від життя одного з піонерів нашої пролетарської поезії і одного з незаплямовано-чесних і відважних революціонерів і письменників.

Ми користуємося тут нагодою, щоб сказати про це пару слів.

Крім Михайличенка й Чумака, на Звіринці під ту ніч з бралися т. т. — Блакитний, Михайль Семенко, Л. Вовчик. Обговорювалося, головним чином, справи літературні й видавничі, зокрема — справу створення літературної групи. До речі, Михайличенко тоді обстоював потребу створення футуристичної групи, групи „здорового“ футуризму.

Засиділися запізно. Семенко вже схилився до того, щоб там і заночувати. Але оскільки т. т. Вовчик і Блакитний мусіли повертатися на „Байкову“, а Михайличенко мав їх проводити, — то разом з ними, — не вирішивши ще остаточно, чи йти до дому, а чи ночувати там, — пішов і Семенко.

Це врятувало його. Бо коли непомітно за розмовами „проводили“ вже так далеко, що ближче було до міста, ніж до Звіринця, Семенко ухвалив: — „до дому“. Цим він трохи був не „підбив“ і Михайличенка, що так само тоді висловив думку про те, чи не заночувати і йому в місті. Але, — ніби в передчутті якоїсь небезпеки, повагавшись де-який час, — він проте вирішив повертатися на Звіринець сам.

А через декілька годин — „рука денікинського охранника вихопила його разом з Чумаком, не лишивши й по цю пору навіть їх обох і сліду“...

Останні в лапках слова було написано мною в 1923 році в ч. 9 журналу „Червоний Шлях“. Тепер, отже, треба сказати, що хоч не слід, але принаймні, натяк на нього є.

Я маю на увазі „Щоденник“ В. Чумака, що його подаємо тут нижче. Він (як би того нам не хотілося) не торкається подій, що трапились на Звіринці. В ньому зафіксовано спостереження й настрої поета-в'язня в Лукянівці під час першого арешту. Але проте він безумовно є першою звісткою від часів після його другого арешту, першою реальною річчю, що дісталася нам до рук після арешту на Звіринці.

Припущення де-яких товаришів про те, що Чумак міг цього щоденника комусь передати після свого виходу з Лукянівки, на мою думку, не має жадних підстав.

І мені особисто, і іншим товаришам, що в той час були близько звязані з Чумаком, відомо, що він після втечі з Лукянівки і під

час перебування на Байковій і на Звіринці ні з ким не зносився й жадних своїх особистих матеріалів нікому ні через кого нікуди не передавав. Сам же він після втечі з тюрми нікуди не показувався, живучи і на Байковій, і на Звіринці буквально „безвихідно“.

Отже, з цілковитою певністю можна стверджувати, що цей „Щоденник“ є першою вказівкою на сліди, що, можливо, ведуть до викриття як тих обставин і місця, серед яких і де було замордовано небіжчиків, так і тих матеріалів і документів, що були загарбані контр-розвідкою під час арешту.

На таку гадку наводять і ті обставини, серед яких було знайдено „Щоденника“.

Мені він до рук дістався за де-кілька місяців до цієї статті. Передав його тов. А. Гак, що сам його отримав від одного свого товариша.

Цей же останній, оселившись хутко після денікинщини в Києві на Львівській вул. (зараз число не встановлено), довідався від „хазяйки“, що до нього в його кімнаті жив якийсь „добродій“. Цей „добродій“ потім раптом невідомо де зник, залишивши своє „барахло“. Серед цього „барахла“ й було випадково знайдено „Щоденника“.

Розуміється, невідомий добродій мусів перед Радянською владою „раптом зникати“ не з власної охоти. Бо коли б він міг бути людиною близькою чи приятною Чумакові, то він, по-перше, в той час не тікав би, по-друге,—цього б матеріялу так на призволяще не кинув, а передав би куди слід (тим більше, що тоді всі гарячково шукали слідів під замордованих Чумака й Михайличенко, і він про це не міг би не знати), а, третє,—хтось з близьких Чумакові товаришів безумовно його б знав.

Але всього цього немає.

Отже, картина ясна: цього щоденника під час денікинщини могла тримати тільки людина, що мала відношення до вкритої таємницею справи арешту і вбивства Чумака й Михайличенка.

І тут повстають питання: 1) де саме на Львівській це було, 2) що можуть з приводу „невідомого добродія“ хоч тепер сказати та „хазяйка“ і ті мешканці, що хтось же з них ще, мабуть, там і досі є (а коли нема, то можна знайти) і 3) чи не була та кімната схованкою і для інших матеріалів, крім „Щоденника“,—що були забрані під час арешту на Звіринці...

Але, розуміється, всі ці і низка інших питань виходять вже за межі цієї статті для того, щоб стати предметом „протокольного дознання“.

Для нас же зараз тут важливо привітати хоч той маленький промінчик світла, що зі звахідкою цього „Щоденника“ не дає згаснути нашій надії на викриття й освітлення таємничої й моторошно-образливої справи загибелі безумовно дорогих для нашого Радянського суспільства товаришів...

Що ж торкається самого „Щоденника“, то, перш за все, тут треба зазначити абсolutну в ньому відсутність навіть натяку автора на зв'яз з ним поводження в контр-розвідці. Я особисто добре, наприклад, пригадую оповідання Чумака про те, як його на допиті

били чобітьми, намагаючись попасти в полові органи, і як він од цього дуже спритно і вдало викручувався. А проте в „Щоденнику“ про це — ні слова.

Це, очевидно, пояснюється тим, що Чумак розпочав свого „Щоденника“ вже в тюрмі на десятій день після арешту і занотовував тільки події день-за-днем, зовсім не повертаючись до днів перебування в контр-розвідці.

Автор „Щоденника“ дуже скупо спиняється на своїх особистих переживаннях, думках, надіях, фіксуючи календарною мовою, головним чином, внутрішні тюремні й камерні події.

Але проте „Щоденник“, безумовно, дає і де-який матеріал для характеристики самого Чумака, що в той час тримав свого першого юнацького іспита на пролетарського революціонера — і, як показали потім події, з честю його витримав.

Обмеженість часом примушує нас відкласти детальніший розгляд „Щоденника“ до слухнішої нагоди.

Ми тут звертаємо тільки зарані увагу читачів на де-які незрозумілі в ньому місця і вислови, як, напр., — „арешт П. Л.“, „Федьків вибрик“, „Івани виїхали які?..“ чи „І вони виїхали які?..“ і инше. Будемо сподіватися, що після опублікування „Щоденника“ товариші, що тоді сиділи разом з Чумаким у в'язниці і що, можливо, краще розберуться в ньому, — відгукнуться на це і зроблять свої пояснення.

Нижче подаємо „Щоденника“ майже зовсім без змін, ще раз нагадуючи, що він для наших часів є цінним не тільки тому, що рукою піонера нашої пролетарської поезії малює одну з численних „побутових“ картин денікинської в'язниці, а — і особливо — тому, що на ньому лишився останній подих життя, запеклася остання крапля крові двох чесних, відданих борців за пролетарську революцію на Україні.

Василь Юр'евич Черненко.

„За ґратами“.

Щоденник.

Київ. Лук'янівка.

Коритар ч. 8.

Камера ч. 9.

1919 р.

Київ. Лук'янівка.

Серпень 30 (ст. ст.). (Новий загубив) п'ятниця.

Етапи: (н. ст.).

1-го вересня, власне на передодні (субота) Київ, зайнятий військом Директорії. Вечером гарматна стрілянина. Ніч. Бій Українських частин з частинами Добр. Армії.

2-го вересня. Місто в руках Добр. Армії. Українські частини відійшли від Києва на один перехід.

21-го серпня. (ст. ст.). (Далі скрізь ст. стіль) вечером заарештовані на квартирі (Тургенівська 24, 1) і на автомобілі відвезені до контр-розвідки. (Фундуклівська, готель „Ермітаж“).

22-го, 23-го (до вечора) в контр-розвідці. Вечером переведені до Лук'янівки в кількості 124 чоловік. Нарешті сьогодні пишу. Вести щоденник регулярно. 7-й день у в'язниці. Зараз з прогульки. По чуткам з так зв. „емпегенних (авторитетних) джерел“ віддані до військово-польового суду японський підданий Мусакиті й полковник (?) й Роза (чекісти). Характеристики: Н. Передають, що Роза в день вступу добр-армійських частин кидала квіти й тут була опізнана.

Мусакиті цирковий артист. Приговор: Роза й Мусакиті розстріляти. Полковник — каторга чи що. Друга чутка — (по газеті): В ніч з 27-го на 28-е відбувся озброєний напад на Лук'янівку. Певне провокація. Ми нічого не чули. Вгомився. Кидаю писати.

6 вересня. На прогульці. Аероплан (чий?) пролітав над містом, розкидаючи прокламації. Цікава картина й викликала межі заарештованих підвищений настрій.

Виголошено бойкот Гришину.

А передачі нема.

Виникла думка про видання часопису, але вмерла.

Зроблено перший крок до встановлення комунального устрою камери, а саме: товаришам, які отримують передачі, дозволяється користуватися вільною пайкою по 2 фунти в день. В ці дні отримуючий не має казенної пайки.

Bibliothèque nationale. Poésie d'Horace. Tom I.

Paris. Геня Татарская.

А наглядачі крадуть наш хліб.

З каталогу книгозбірні Лук'янівки: „Издаваемый съ Высочайшего соизволения журналъ. Чтеніе для солдатъ. Выпускъ III. Мартъ. 1909 г. 62-й годъ изданія. С. - Петербургъ. Типографія Главнаго Управленія Удѣловъ. Моховая, 40. 1909.“

Завдання: півтора оселедці коштують 1½ копійки. Що коштують десять оселедців?

Админ рішає: Польштора сельодка стоїть польтора копейка. Тепер будем думать, что десяток стоїть 15 копеек, а один три четвертых копейка, а десяток 7½ копейка.

Отчего плаваает утка?

Админ:

Потому, что у нея плавательники.

Написати в чотирох клітках „сухая трава“.

„Сіно“.

А ласточка?

„Лас“.

Галстук?

Гал (стук).

В чому різниця між одеситкою й абісінькою?

Ех, яблочко,

Куда котисься? —

В контр-разведку понадешь,

Не воротисься.

В чому різниця між лікарем і мисливцем?

Админ :

Охотник охотиться, чтобы обжечь пальцы, а...

7-го вересня. Після „чаю“. Читав якусь нісенітницю. Заговорили про роди самогубств. Нерви не витримали. Заснув. Прокинувся від крику. Суперечка меншовика й комуніста.

Закінчую вражіння вчорашнього дня:

Від роботи нічого загадували загадки. Вечеря. Після вечері співи:

„То не ветер ветку клонит...

Потім („Дубинушка“).

Умирает отец на дубовой скамье,

Завещает родному он сыну,

Ты поди сынок в лес и дубинушку срежь

На проклятую барскую спинушку“.

Вечір. М'який вересневий вечір.

8-го вересня. (Неділя, свято Різдва Богородиці).

„Сбейте оковы,

дайте мне волю,

Я научу вас свободу любить“.

Закінчую вражіння за вчора і позавчора:

Вечір. Блакитний присмерк.

— Перестаньте петь.

— Эх дубинушка ухнем,

Эх зеленая сама пойдет...

— Перестаньте, говорится вам.

— Пускай оправляется.

— Тут Троицкого нет.

А тюрьма співає. В жіночому корпусі тягнуть.

— Спаси Господи, люди твоя.

Повірка. Перед сном. Гарматні постріли. Настрій підвищений.

Ніч. А тюрьма ніколи не мовчить. Гуд гуде. Утро 7-го. Крадіжка: 1½ фунти хліба. Підозріння на Лянде. Але з Іваном гадаємо, що це скорше Вишневецький. На прогульці всі говорять про нічну артилерійську стрілянину. Завітання комісії тюремної інспекції. Наші скарги. Обід. Прекепський. Вечеря й т. д. Коло замкнуте. Нарешті сьогодні „чай“. У нас немає цукру. Пильную не дивитися на Шатрова й Гришина, які „демонстративно“ кидають по два шматки цукру на кожную шклянку. І почуваю, що в глибині прокидається почуття животних заздрощів. Гидке, низьке почуття. Сьогодні черговий по камері. Виніс парашу. Вимів камеру etcetera. Ліг аби забути, забути... За стіною святкова одпіава.

Нічого, нічого не хочу...

Гастрономічні примари сідають біля ліжка. Як у ковтуна сни гастрономічні. До речі по утрам завжди одна і та ж картина: всі сидять на койках і розказують сни. Цікаво б занотувати хоч один з них і його тлумачення. На прогульці лягли вкуші: я, Іван, Хведь Гвинтил, Василенко. Розмови. Маруся Короп (засуджена на 3 роки цітаделі) сидить в одиночній. Голодає. Петлюра тримає нейтралитет. Дозволяє в межах свого розташування з'єднання червоних частин.

Привели нові партії заарештованих. Заарештовані залізничники самостійники, петлюрівці. З цього висновок.

Розпочата боротьба з Петлюрою.

Початок дванадцятої.

Шкіц:

Шмуток куняє на ослоні. Біля нього Лянде. Шукає воші й кидає в парашу.

Ковтун спить, повернувшись до мене спиною.

Админ і Марченко розмовляють:

— Гарно жилося поліцаям, говорить Админ.

Марченко відповідає.

Вишневський сидить vis-a-vis. Читає „отечественную войну“.

Рессель читає „Ртищева“.

Шаліро спить.

Гришин читає Мамина - Сибиряка.

Шатров спить.

Я пишу.

Іван закачав кальошу шукає в кальсонах вошей.

Федь спить.

Гинтил спить. Праворуч Пфефер в мальовничій позі: коліна об стіл. Голова на ослоні. Читає. Страшенно хочеться курити.

Федь казав, що на нижньому коритарі бачив Михайла Трутня.

10-го вересня. Цікаві дні. На прогульці режим. Ходили парами. Перед обідом ява друга: в камері у нас п'ятнадцять (замість 12-ти) і о жах! — привели ще п'ять. Між ними (несподіванка!) Михайль Семенко. Приніс трохи хліба й цукру. Підживились. Плюс п'ять потертих сигарок. Тепер комуна складається з п'яти чоловік. Співали „дубинушку“. Ранок хмарний. Вісти з міста: Київ оточений. Борогба. Не буде хліба. На базарі 50—60 карб. фунт. Поголодаєм. Але... Гармагна стрілянина міцніє.

17 вересня. (вівторок) (N. V.). До цього місця переписав свій щоденник з двох пів-аркушів засмальцьованих, замальованих пилькою, за якою ми спочатку коротали свої дні. Тепер буду послідовним і даю обіцянку з цього числа вести щоденник більш-менш регулярно.

Отже: вівторок. Чотирі неділі рівно тому назад вечером до будинку ч. 24 по Тургенівській вул. під'їхав автомобіль з офіцером Добрармії, казакон і студентом. Через яких-небудь півгодини автомобіль повертався назад, але в ньому сиділо три нових особи. Ну, це згадки! А от вважаю необхідним занотувати новини останніх днів (10—16 вер.), бо мають багато дрібничок, що хвилюють життя арештантів.

Отже: 11-го переселився до нас Василенко з 6-ої камери, замість Шмурака, якого вивели туди. Комуна збільшилась ще одним членом (6). Це мало такі наслідки: Василенко приніс з собою хліба, сала цукру й варення. Налопались, як сукини сини. Крім того Василенко з Семенком почали отримувати передачі, так що ми в повному розумінні цього слова не голодали. А чудне це почуття „не голодати“. Шлунок повний. Спокій. І все таки наче не те. Шкода якось заголодними днями. До того жага почала пекти. Зараз ми знов перед розбитим коритом. Про це далі.

Василенко приніс з собою книжок. Прочитав за цей час: Мамин-Сибіряк. Том XII. Закінчення. Нариси, оповідання й т. инш.

Арцибашев. У последній черги. Оскара Уальда дві книжки.

З новин у внутрішньому житті необхідно занотувати факт „комунізації“ цукру (термін неправильний, але думати над ним ніколи). Ця комунізація полягає в слідуєчому:

т-ш, який отримує з дому цукор, виділяє п'яту частину на „неимущих“, сам може користуватись не більш як 8-ми шматками або ложечками в день.

Потім заснування університету (Пролетарський Університет 9-ої камери). Іван — ректор. Лектори: доктор Гуревич — медицина й історія музики. Шапиро — фізика, хемія й металургія.

Семенко — де-кілька епізодичних лекцій по питанню лівих течій у мистецтві.

Грінцайт' — драматичне мистецтво.

Гвинтил — політична економія.

Федь — робітниче питання й агрономія.

Марченко — юриспруденція.

Крижановський — фінансові науки.

Правда Федько не погоджувався (принципово) але... але гарні початки завжди глушаться лопухами буднів. Правда, було де-кілька лекцій. Д-р Гуревич прочитав перший: вступну до медицини. Вечером після повірки Семенко прочитав під акомпанімент хропіння найбільш ретельних слухачів про ліві течії у мистецтві. Не систематично і „непосвященим“ не дуже зрозуміло. Потім доктор прочитав ще дві лекції — одну про якісь опухолі, другу по венеричним хоробам. Шапиро — по металургії. На цьому й закінчилось. (Причини?).

Та ж сама історія і з тюремним журналом. У мене зберігся шмат папірчику: протоколу редакційної комісії (я, Семенко, Гвинтил):

Офіційна мова часопису українська.

Назва: (цього не вирішили, але на другому боці протоколу список проектів, які й виписую:) 1. Журнал камери № 9. 2. Зшитки камери № 9. 3. Камерні зшитки. 4. За ґратами. 5. Камера № 9. 6. В'язнична боротьба. 7. В'язниця. 8. Прометей. 9. Дев'ятка. 10. За мурами. 11. Тюремна... 12. Арестанський вовчок.

Програм: а) Красное письменство (Поезія і проза). в) Критика. с) Публіцистика. д) Політика. е) Хроніка (тюрми взагалі і камери ч. 9 з'окрема).

Періодичність: часопис виходить по мірі набирання матер'ялу.

Розмір: два аркуші (що до писання).

Ілюстраційна частина: Гинтил (Завідуючий).

Хроніка: Черненко (завідуючий).

Секретар: Черненко (архів).

Матеріал до 1-го числа: неділя (15-го вересня).

Учот паперу.

Але як уже згадував, перше число не вийшло. Причини до цього: не можна працювати в тій обстанові, в якій ми живемо. 20 чоловік на одне помешкання. Крім того той особливий настрій що (утворився) запанував у камері в звязку з „кваканьем лягушек“ (вираз Всеволода Чаговца).

Річ в тім, що „квakanьє“ це стало остільки визначеним, що ми сподівались в найближчі дні серйозних подій. Слідкували пильно за газетами. Хвилювались. Потім це „квakanьє“ стихло, і ми знов у стані чекання. Сьогодні одержали газету: Справи Добр. армії не ахті які. Ще два цікавих факти (по газеті). Лекції, що влаштовувало агітаційний відділ не відбулись за абсентеїзмом слухачів. В хроніці 2 випадки самогубст... З'явище... (який тут термін?) ага: симптоматичне.

Але, щоб зовсім закінчить про минулий період і цілком перейти до злоби днів біжучих, одмічаю ще де-кілька фактів.

Упорядкували раз „нїчто вродѣ“ літературного вечора: Гринцайґ продекламував Сумасшедшаго Апухтина, Василенко — Чупринку.

Я — деякі з своїх річей. Але найцікавіший виступ Федя: Мені тринадцятий минало. Я вирячив очі і не впізнав Федя.

14-го Семенка випустили.

Вчора Йван (О, нарешті) отримав передачу од Марти. Сьогодні Василенкове розбите корито, про яке згадував у початку — реставроване. Шкода тільки, що з камери не принесли ще 13-ти книжок, які передані для Василенка.

А „лягушки квакають“.

18-го вересня. Вечір був непокійний. До пів на дев'яту не було повірки, з'явище в тюрмі аномальне, що викликало цілком підставне хвилювання. Будували різні догадки. Один стояв біля вовчка. Ловив кожне слово надзирателя, але певного нічого не могли додумати. Чули, що на східцях страшенний шум. Там зібравшись у кутку співають у попа была собака, потім гамму, остільки музикально, що „панахида таку їх маму“).

Отже страшенний шум (от—їхню—писати не можна). Страшений шум. Затомились у чеканні. А чудова передосіння ніч... (ну й наволоч — це панство зі своїми „мельо ціями“ хоч фізичної сили вживай.) Нарешті прийшли на наш коридор.

— Алфавитчик? Фукса из 6-ой камери на свободу.

Добра „свобода“ в такий час. А в кожного серце тріпоче, що от-от покличуть його. Автомобіль, що гуде десь біля тюрми — прибивляє „радошти“.

— Фукс — на больницѣ.

— Кац із 2-ой камери на свободу.

Пішов.

Мушек з 6-ої...

На больницѣ.

Пішли.

— Почему алфавитчик не отметил?

Почекали ще. Нарешті.

— Становись на поверку.

Де-кого прийшлось будить.

Запитали у надзирателя.

— На пятом корридорѣ выпускали на свободу.

Доктор псіхольогію жінки розкриває перед аудиторією (Марченко, Админ, Шатров, Иван.)

— А думает ли женщина... запитує Шатров.

— Без сомнения.

Годі писати. Втомився.

Після прогульки.

Принесли газету.

„Противник с музыкой и флагами выступили на Боярку“.

А кваканье чутише.

Дочитав збірку оповідань Рубакина „По лѣсной тропѣ“.

Инструкція.

Для заключенныхъ Киевской Губернской тюрьмы.

1) Всѣ заключенные обязаны соблюдать въ камерахъ и в другихъ помѣщеніяхъ и дворахъ тюрьмы тишину, порядокъ и чистоту, отнюдь не производя порчи стѣнъ, оконъ, рѣшетокъ, одежды и др. казеннаго имущества.

2) На утреннюю повѣрку, послѣ оповѣщенія таковою звонкомъ, всѣ должны вставать, убирать камеру и постельные принадлежности и приподнять на день до вечерней повѣрки свои койки, которые опускаются лишь для послеобѣденнаго часового отдыха и построиться для подсчета такъ, чтобы удобно было бы провѣрить ихъ численность.

3) При входѣ въ камеру лицъ тюремной администраціи и другихъ должностныхъ лицъ заключенные встають и отвѣчаютъ на привѣтствіе.

4) Игры, пѣніе, танцы и т. п. развлечения не допускаются.

5) Заключенные выведенные на прогулку должны гулять на указанномъ мѣстѣ и попарно въ одномъ направленіи.

6) Шаланіе по корридорю и переходъ изъ камеры въ камеру воспрещается: камеры должны быть заперты на замокъ.

7) Всѣ заключенные безъ исключенія къ тюремной администраціи и надзору должны быть вѣжливы, отнюдь не допуская въ своихъ обращеніяхъ грубостей.

8) Писаніе писемъ и прошеній разрѣшается еженедельно по вторникамъ, четвергамъ и субботамъ, при чемъ таковыя по написаніи передаются старшему надзирателю въ вѣдѣніи котораго состоитъ корридоръ.

9) Заключенные обязаны строго исполнять вышеизложенные пункты инструкціи. Замѣченые въ нарушеніи хотя бы одного изъ нихъ виновные, такъ и вся камера будетъ лишена права свиданія, чтенія книгъ, писанія писемъ и прогулки.

19-го вересня. Вчора аероплани літали. Чиї? Йван сподівається, що сьогодні буде бій на посту — Волинським. Тому скоро „на свободу“. А вечером знов випускали.

З 3-ої камери з. Але що нам зараз може дати „свобода“. Новий арешт. Щиро вдячний.

Вечером елегійний настроій обхопив: жертву вечірню співали з Іваном, потім „Покаяніе“. Потім після перевірки споминами зайнялися. Гарно Постановили. Вийдем на „свободу“, поїдем на рідні місця працювати. Організаційний план нарисували. Штати намітили. Друкарню заснуем. Інформаційний листок випустим і т. п. деталі.

Утром: інцидент з доктором Гуревичем в справі чергування.

Проведення нової системи розподілу пайків для отримуючих передачі. В основу 2½ фунти замість двох, зараховуючи рештки.

Гринберг отримав передачу. Тому зараз... (прогулька).

Іван з клозета приніс зв'істку. 30 чоловік сьогодні йдуть з коридора нашого на волю. П'ять чоловік слідувателів відмовились вести слідство за браком обвинувачень. Контр-розвідка закрита на три дні. Заарештовані яких пограбовано — нема документів — знищені.

Читати нічого. Сонне царство.

Буду списувати написи на стінах.

Ліньки.

— Скоріш приносьте передачу книжки, наволоч тюремна.

— А що як раптом випустять по теорії певностей 20% про.

Доктор подивився в вовчок. Одійшов і шпацірує по кімнаті.

Видавничі пляни — голова кругом.

Перечитую щоденник;

Як займали Київ.

Напередодні постановили трійкою активний виступ у комітеті за активний виступ на б'ютьбу. Забули навіть обережність. Як п'яні.

Але ми не знали ситуації.

Гуревич отримав передачу — староста до зброї.

Зараз будем чигать газету. Прочитали. Нічого особливого.

Федько отримав передачу. Зв'язки налагоджені. Підснідали. Шкода — книжок нема.

Іван теж отримав, а також книжку по історії мистецтв.

Умирають працьовники мистецтва:

Кобиланський від брюшного тифу.

Бялик певне від погрому (невияснено).

Смерть Леоніда Андреева.

„Катовідер Цайтунг“ пише: З Стокгольму доносять, що 14 вересня над фінляндським курортом Лустомяки пролітали більшовицькі літаки, видаючи бомби. Одна з них впала біля помешкання відомого руського письменника Леоніда Андреева. Андреев від нервового потрясіння і удару серця помер.

Слово. Щоденна громадсько-політична і літературна газета. № 8. Київ, середа 18-го вересня (1-го жовтня) 1919-го року.

20-го вересня. Після чаю за вчорашній день: з „Вечерняго Эха“ вісти про розстріл П. Л. Ночтю марив про майбутню видавничу діяльність, а також про шляхи експлоатації наших лісів. Крім того... Ага... Психологічна криза. Утро. Вступили на другий місяць пробування і — допрос.

Я, Василій Георгієвич Черненко, студентъ Київского Коммерческаго Института, житель села Бѣльмачовки Черниговской губ., Борзенскаго уѣзда симъ показываю, что я на совѣтской службѣ не служилъ и ни къ какой политической партіи не принадлежалъ. Все время пребывания большевиковъ на Украинѣ жилъ дома у отца въ с. Бѣльмачовкѣ и только незадолго до своего ареста приѣхалъ въ г. Киевъ для подысканія себѣ квартиры, которую въ концѣ концовъ и нашелъ 16 авг. при помощи своего коллеги Ивана Андреевича Гавриленка, который и познакомилъ меня съ Федоромъ Петровичемъ Иваненко. Съ Гавриленко я познакомился въ прошломъ (1918) году въ одной изъ столовокъ.

При арестѣ у меня найденъ комплектъ „украинської хаты“ и нѣсколько большевистскихъ брошюръ которые были приобретены

мною изъ за ихъ широчайшого распространенія и (какъ будто бы) адреса, о которъхъ я никакого понятія не имею.

Съ Тишкевичемъ, Рюмкинымъ и Казаковымъ (ой) никогда знакомъ не былъ. У Бондаря никогда не былъ и не знаю его.

Василій Георгіевичъ Черненко.

Перед допросом в звязку з „днемъ суднымъ“ палкі дебати по єврейському питанню, релігійному, національному й класовому. Кожний кулик своє болото хвалить. Что за ерунда — (Василенко). Конфликт в звязку з відмовою Євреїв чергувати у день судний. Розв'язує конфликт Гришин, який погоджується чергувати. Вечером співали з Іваном „місяченьку бліднолиций“, „Вари Мати“. Після перевірки — сповідь Василенкові — психічна криза — в нього теж. (До речі — шукання комуністичної моралі — хабар розливаючому). Потім з'ясовували свій стан. Цікава картина намальована Хведьком. Спав погано. Цілу ніч курив. Ранком прокинувся — Іван розказує сон. Диспут про сон. Федьків вибрик. Чай пили з трьома пайками на 5. Сідаю читати очерки по історії мистецтв. Знімається суперечка за систему нормування продуктів. Федько вважає всіх аномальними, а його відмовляються розуміти.

Інцидент: Цукор, Марченко, Шапиро, сволоч, безпринципна юрба. Ого, кагал, ого, ого!.. Жертвують на неимущих. Вишневецький — прошу говорить на русскомъ языкѣ.

Отримав передачу. Газети.

Замітка про делегацію до Драгомирова від Червоного Хреста, яка з'ясувала важке становище наше у в'язниці.

Знов суперечка з приводу...

Гуревича на допрос, але не...

Івани виїхали, які?

Крыжановський на свободу. Два новихъ жильца у камері.

1. Гельман.

2. Грудистов.

Новий „інцидент“. Рессель, Грінцайг, Пфефер обвинувачують Админа у краді цукру.

22 вересня (неділя) „Бог дав свята, а чорт молитви“. Говорять, будуть випускати з тюрми малолітніх. Був у церкві. Вона заарештована — досить цікава. Гистерика.

День тягнеться невиносимо довіо.

23 вересня. Вечір. Прозвонили на повірку. Прочитав:

Бібліотека самообразования. Байе. Очерк історії и искусства Брокгаузъ и Ефронъ. С. - Петербургъ 1919 г.

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

По Україні

ПРИЗОВ

Недавно нашу центральну пресу облетів лист К. Кавтського, — „того самого“, що на схилі днів своїх, на радість усїєї світової контр-революції, розпочав писання пасквілів на першу пролетарську революцію й першу робітничу державу, — до відомого австрійського соціал-угодовця Отто Бауера. Відповідаючи на Бауєрове твердження, що більшовики, не дивлячись на „все“, все-ж таки ближчі „соціялістам“, ніж наприклад, Гінденбург, Кавтський каже:

— По суті між більшовиками й фашистами немає ніякої різниці. Більшовики, як і фашисти, тримаються на насильстві. Вони нездатні до органічної будівничої роботи, вони і т. д. й т. и. Але відомо, що то розуміє Кавтський під слівцем „вони“.

Стара пісня! На цьому саме гвинтику і з'їхав з глузду „колишній“ марксист Кавтський і тепер розводить теревені і дає ідейне виправдання майбутньої інтервенції проти СРСР, яку плекають в думках державні мужі Англії.

Отже, за Кавтським, більшовики — „фашисти“. Отже, вони не здатні до „органічної будівничої роботи“. Отже, вони тримаються на „на-сильстві“. Отже, у більшовиків немає ані крихти, ані грану соціялізму. А вся їхня пролетарська держава, весь їхній соціялізм, то тільки обман, який приймають за дійсність лише дурники.

— Весь Радянський Союз перебуває „в імлі“, — може сказати Кавтський наслідуючи Г. Уелса.

І все таки, які ловкачі оті більшовики! Вісім років правлять вони одною з найбільших держав світу, „тягнуть з неї останню не то свитину, а й шкуру“, а коли хто приїздить з-за кордону, то можуть виставити цілі десятки „потьомкінських“ сіл з „потьомкінськими“ ж пейзажами. Та що села? Цілі „потьомкінські“ фабрики й заводи спеціально поставили для англійської, німецької, шведської й інших робітничих делегацій. Скільки вони на це грошей угепали, скільки своїх агентів понасилали! Одним словом, весь творчий процес, що нині охопив Радянський Союз, весь наш зріст, — все це для Кавтського і „іже з ним“ — лише „потьомкінське село“, обман ловкачів.

Признаємося, ми до цього часу не вірили, що ми такі ловкі. Тут їздять з кінця в кінець сотні людей, а ми за одну ніч у Ленінграді в Харкові, Донбасі, Баку виставляємо на показ десятки робітничих, „городків“. До нас приїхали закордонні товариші узнати правду про Радянські Республіки, а ми за тиждень будуємо нові заводи, цеха, ставимо машини, передягаємо членів партії й товаришів із ДПУ в

робітничі блузи й гості наші дають нам віри й повні захоплення від наших досягнень.

Чорт-зна що! Треба ж досягати такої спритности рук. Єй-право, коли б воно ото на самім ділі так було, як хоче показати Кавтський, то для нас (і сподіваємося, для революції) зовсім не було б погано. На жаль, воно ще не так. По Кавтському виходить, що у нас чиста тобі казка. Захотять комуністи — і за ніч ціле село в семи верстах від Харкова — Двурічний Кут — виростає, і ми веземо англійських робітничих парламентарів на „змичку“ з цим селом. Прямо як казковий Аладін — потер лампу і село готове для англійських гостей! Потер у друге — завод! Потер у третє — переодягнені комуністи! От і судить самі, що за провідисвіти оті більшовики.

Одним словом, Кавтський застерігає кожну солідну людину з Європи, у якої тверді основи моралі й здорові державні принципи, — людину, що виросла в добрих європейських традиціях, не довіряти більшовикам ні на хвилину. Тільки одвхнись, тільки на хвилину забудь, серед кого ти перебуваєш, і кінець, — оплутають, ману на очі напустять і там, де люди пухнуть з голоду, ви будете бачити прямо рай. От воно до чого доходить. Більшовики так ловко, так уміло обставляють декораціями свою владу, що європейці попадають у становище мало не безвольних мед'умів.

Що й казати, нащот гіпнозизму у нас є віра. Правда, наші селяни розуміють надприродні сили трошки инакше, ніж, скажемо, добродій Макдональд, що є одноразово і лідером „робітничої“ партії й провідником у церкві. Через нашу сирість, убогість і темряву ми віримо далеко простіше, ми б сказали — вульгарніше. Наприклад, недавно нам прийшлося у вагоні підслухати таку розмову:

— ... І от, розумієш, підходить він до гурту дядьків, що сиділи на вулиці й каже:

— Хочете, я в оцей дубок влізу?..

І став, помімаєш, як у нору лізти, спершу голова зникла, потім груди, а потім увесь з п'ятами сховався. Тільки дуб потріскує.

— Х-хе, лиха личина! А далі що?

— Дядьки, з ичайно, покидали шапки й чухають потилиці: — „От задача. Тільки що був чоловік і зник, як у воду впав!..“

Коли це їде дядько возом. Побачив людей, гукає здаля: — На що ви там дивитесь?

— Так от чоловік у дуба вліз!..

— Так він же он коло нього сидить!..

— Де?..

Встає дядько з воза, до дуба підійшов, дивиться, а ніякого чоловіка немає; розвів тоді руками й сказав:

— Мана!..

Чи не нагадує оця вся історія того, як ми у себе закордонні делегати приймали. Сидів тов. Персель у себе в Англії, слухав різних дурниць про нас і думав:

— Чи правда, чи не правда? Дай, я поїду перевірю!..

Брехав „Форвертс“ на Путіловський завод у Ленінграді, путіловці пишуть до німецьких соц-демократів: — Приїздіть, будь ласка, перевірте! — Німецькі робітники їдуть.

Розпускали самі неймовірні чутки про систему нашої освіти, — збирається до нас закордонна делегація учителів теж, щоб перевірити.

І у всіх у них були гори документів, вирізки з газет й багато іншого, що підтвержувало, як $2 \times 2 = 4$, що у нас так погано, що гірше не може бути. А лише ці делегації переступають через кордон, зараз виступає „чарівник“ — комуніст, махнув паличкою і всі наші голоди, бунти, повстання, незадоволення зникають, як той чоловік у дуба.

— От тут же мусять бути і немає!.. Навпаки, є багато хорошого, чого б не вадило мати і західньо-європейським та американським робітникам.

Мана!..

— Не вірте, — репетує К. Кавтський і вся його компанія, — не вірте. То все потьомкінські села, потьомкінські заводи, потьомкінські робітники.

Ми вже звикли до того, що буржуазія та її підголоски вважають Радсоюз „вместилищем всякия скверны“. Така вже нам, мабуть, доля судилася. Ми зіпсували 200.000 робітників тим, що прийняли їх недавно до партії. Ми псуємо молодь св ім комсомолом. Нарешті, ми не щадимо, навіть, дітей, втягуємо їх в орган зації „юних лєнінців“ і прищеплюємо їм бо-зна які погляди. Та чого більше. Он у мене двохлітня дочка що-дня встає й виспівує:

Долой, долой монахов,
Рабинов і попов!
Да здравствует Комуна
І юний Комсомол!..

Хіба після цього може щось добре вийти від більшовиків? Нічого. Все брехня і омана. А що торкається того, що більшовики вісім років при владі, то так само не вірте. Голе насильство. А нарід проти, проти, проти!..

Тут вже ми можемо ображатися. Справді, пояснювати існування радянської влади лише оманою й насильством, це все-таки не аргумент. Хай омана, ну, хай насильство, але ж дайте нам і розуму тришки. Інакше... інакше брешемо не ми, а хтось другий.

Одначе, що це за „насильство“ таке, що робітники не хочуть і слухати про демократію Кавтського, а селянство не тільки не бунтується, а справно податки платить, трактори купує й панські землі оре. Це якесь чудне „насильство“, природа його, очевидно, невідома ні Кавтському, ні Макдональдові, ні комусь іншому. Але мало сказати, що це „насильство“, треба його ще пояснити. А пояснення то й не дають.

На чому більшовицьке „насильство“, ота „комуністична тиранія“ тримається? Очевидно, на багнетах. А в чиїх руках багнети? — В руках Червоної Армії. А з кого складається та Червона Армія? На 90% з селян!..

От ви тут і розберіть. Нарід проти, селяни ніяк не діждуться „зміни режиму“, а режим той підтримують селяни руками своїх синів.

Тут нам знову можуть сказати:

— Насильство!.. Селяни так само служили і в царській армії, як служать і зараз у Червоній.

Припустімо, що так. Але ж до царської армії йшли як? З словами, з прокляттям, з горем. А до Червоної Армії ідуть інакше. Ідуть з охотою, ба навіть з радістю.

— Омана!..

Хай так. Але хто, наприклад, тяг за язика призовника Шипілова з села Старо-Сеславіна Козловського повіту писати листа до тов. Фрунзе і розповідати йому про свою „трагедію“?. Ось що, між иншим, Шипілов пише:

Шановний товарищу, Михайло Васильович Фрунзе!

Прохаю вас не відмовити в моєму проханні. Моя прозьба така: я, громадянин села Старо-Сеславіна, Богоявленської волости, Тамбовської губернії, Козловського повіту, Серафим Опанасович Шипілов, що народився в 1903 р., підлягаю призову до Червоної Армії.

Але через те, що я маю вільготу третього розряду, мене не візьмуть на службу до Червоної Армії. Мета моя бути в Червоній Армії полягає в тому, що я з 18 років прагнув вступити до Комсомолу. Але батьки мої, як дуже релігійні, про це й слухати не хотіли. Я їх намагався переконувати всляко, але все було даремно. І мені зі смутком в грудях приходилось чекати, коли піду до Червоної Армії, де я можу стати до лав комуністичної партії. І раптом розчарування. Мене не беруть. Я син бідного селянина, що одержав освіту лише за сільську школу. І я хотів би ще повчитися в Червоній Армії.

...Я з великою мольбою прохаю вас в пам'ять Жовтневої революції не відмовити в моєму проханні.

В пам'ять Жовтневої революції звільніть мене від вільготи по призову і дайте можливість послужити в Червоній Армії!)

Прохання Шипілова „уважено“ і він буде покликаний до Червоної Армії. Але що цікаве в цьому листі? По-перше, молодий селянин хоче приймати активну участь в політичному житті, хоче вступити до комсомолу, а батьки, через свою зашквурбленість та релігійність, йому не дозволяють цього робити. По-друге, щоб досягти свого, хлопець відмовляється від вільготи й проситься до Червоної Армії, бо він там може не тільки стати до лав комуністичної партії, а й підучитися. Де і в якій армії можливі такі випадки? У французькій? У німецькій? У італійській? Де на армію дивляться, як на школу, а не як на „казарму“, як не на нове рабство?

Призов у нас проходить, по всіх звідомленнях, блискуче. В чому ж „секрет“ цього? В насильстві? — В тому, що Червона Армія є армія робітників і селян, в тому, що вона є школою для сотен тисяч людей, а не просто фабрика муштрованих живих машин, — в тому, що вона стоїть на стороні революційних завоювань робітників і селян і вчить, як ті здобутки революції зміцнити й охороняти і під час війни і в час миру. Червона Армія навчила сотні тисяч людей грамоти, розвіяла в їхніх головах одвічний дурман, познайомила їх з новими формами хліборобства, дала тисячі корисних радянській державі робітників. В сільрадах, в кооперації, в сельбудах, робітничих клубах, — усюди ми можемо зустріти бувшого червоноармійця.

1) „Известия“ СРСР, — № 230 (2563).

Таким чином, Червона Армія не є якимсь „пугало“. Ось чому тисячі Шипілових не тільки не бояться йти служити, а навпаки, з великою охотою просяться до Червоної Армії.

Цінить Червону Армію й селянство. Ось один маленький, але характерний штрих культурної ролі Червоної Армії, — лист селянина Проценка до свого сина червоноармійця. Батько пише синові:

„Дякую тобі, сину, що ти передплатив для мене „Селянську газету“. Вона дуже цікава й зрозуміла. Багато де чого доброго пишеться про наше селянське життя. Випишуй мені її й надалі. Велика користь мені від неї. Вона навчає, як жити та як поліпшувати сільське господарство. Також дякую військовому комісарові, що він порадив виписати цю газету. Я тобі раджу, щоб ти слухав військового комісара, бо він дурному не навчить тебе“...¹⁾

В нашій літературі колись був утворився цілий тип сільського люмпена й босяка з бувших салдат. Оті всі Стюпки, Серьожки, Прошки, будучи поковерканими, зденаціоналізованими, вибитими з звичайного сільського оточення, загубивши свій „образ і подобіє“, вносили в село бешкет, піяцтво й дармоїдство. Село ставилось до них згорда, як до парій, як до людей, що їх згубила царська служба. І ніколи з казарми батько від сина не одержував ні листа з доброю порадою, ні тим більше газети або корисної книжки. Та і йшли у „москалі“ не весело, а з надривом, з плачем, випроважали піятикою й слізьми. Ще не так давно, навіть, у самому Харкові, на кінній можна було почути п'яне:

Та прощай, город,
Та прощай, Харків,
З крутими горами.
Та прощай, моя дівчинонько,
З чорними бровами...

Ні путньої розмови, ні натяку на те, що чогось у салдатах навчусь. Ішли, виконуючи тяжку повинність, і намагалися використати усяку можливість, щоб якось уникнути служби. Тепер маємо:

— На Запоріжжі почався призов 1903 р. Призовники з'являються на свої пункти з прапорами й музикою. Призов відбувається організовано, дружно, з великим піднесенням.

— 5-го Жовтня по Харківській окрузі почався призов на військову службу тих, що народились 1903 року. За один день пройшло біля 1500 чол. Явка на призов має організований характер. Серед призовників спостерігається велике піднесення. Багато хто, одержавши пілги, відмовилися від них, висловлюючи бажання обов'язково піти у лави Червоної Армії.

— З Первомайська повідомляють, що призовна кампанія проходить повним темпом. На призовний пункт прибули всі 100% призовників. Помічається масова добровільна тяга до армії й відмовлення від пілг. Аналогічні відомості надходять і з районів.

— 600 призовників снігірівського району (Херсонщина), з'явившись на призовний пункт, одночасно заявили про бажання вступити до армії. Багато призовників відмовилися від пілг. На прохання призовників до пункту були запрохані голова Округконкому та секретар партійного комітету, які вітали снігіривців. Призов проходить з великим піднесенням! — закінчує телеграма.

¹⁾ „Червона Армія“, — № 1321.

Це узято з газетних звідомлень. І в кожному з них, як бачимо, бренть одно й те саме: з'являються всі 100⁰ %, ідуть з музикою й прапорами, відмовляються від цілги, „призов проходить з великим піднесенням“. І така картина скрізь. Призов сколихнув село, сколихнув молодь, сколихнув місто. Чому? Тому, що ми часто самі не знаємо того, що ми маємо й недооцінюємо наших досягнень. І от раптом виявляється, що така річ, як черговий призов до війська, виливається в цілу велику політичну подію: призов дає перевірку того, наскільки правильну вели ми в останні роки політику, і ми маємо відповідь:— Політика була правильною. Бо інакше як ви з'ясуєте той факт, що ідуть на пункти всі 100% призовників. Тільки так, або ніяк.

В буржуазних країнах з мотивів „аполітичності“ армії, молодого салдата зараз же намагаються ізолювати від того оточення, з якого він вийшов, і протягом кількох років його муштрують, учать слухняності й дисципліни, щоб він був сліпою зброєю в чужих руках. Між народом (робітництвом та селянством) та армією утворюється прірва. Армія чужа, вона ворожа працюючим.

Не те у нас. Армія наша своя, і от ми читаємо:

Одеса. 3/Х. Спілка металістів улаштує грандіозну вечірку змички мійських призовників з сільськими. На пій вечірку буде присутня молодь спілки призовного віку, а також сільська молодь з підшефних спілки сіл. Вечірка пройде під гаслами змички Червоної Армії з робітниками й селом¹⁾.

От вам і „насильство“! Чи думаєте, що ото одеські металісти будуть учити свою молодь, як повалити радянську владу? Навряд чи воно так буде. Мабуть, буде навпаки. Вийде якийсь робітник, що й сам в грізні роки тримав в руках рушницю та до молоді:

— Товариші! Ми от завоювали владу, а тепер передаємо охорону її вам. Глядіть же, не провороньте!..

Та так воно й є насправді. От у Києві відбулась широка конференція призовної робітничої й селянської молоді. Конференція винесла таку резолюцію:

... Те, що наше зміцнення приваблює поневолене людство всього світу, примушує всі буржуазні держави, в оточенні яких ми існуємо, робити нові спроби поневолити робітників та селян СРСР. Це вказує нам на те, що конче треба поруч з господарчим зміцненням, дбати й за зміцнення Червоної Армії.

Ми, представники призовників 1903 року, відчуваючи велику відповідальність, що її кладе на нас держава, закликаючи нас до лав Червоної Армії, присягаємося бути свідомими захисниками мирного життя Радянського Союзу.

Хай живе Радянська влада! Хай живе Червона Армія!²⁾

І от, „відчуваючи велику відповідальність“, тягнуться із Нечипіровок, Зарічч, П'сок, глухих сіл, невеликих хуторів, із заводів, вохких шахт—юнаки, щоб відбути свою чергу на варті у Революції. Ідуть свідомо, бо знають, куди йдуть і за що йдуть.

¹⁾ „Коммунист“, — № 227 (1715).

²⁾ „Пролетарська Правда“, — № 225 (1236).

Чому все-ж таки така тяга? Чому призов проходить не просто, як призов, а з певним піднесенням, з певною свідомістю, з певним відношенням до радянської влади? Чому призов перетворюється у свовірідну маніфестацію на користь отого самого „більшовицького“ режиму, що „тримається на насильстві й багнетах“? — Очевидячки не тому, що „хтось“ „когось“ заганяє силоміць до Червоної Армії. Причини якісь інші. Бо все-таки якось чудно стає, коли людям дається вільгота, а вони від тої вільготи відмовляються. Тут причини глибші, але вони не зрозумілі ні К. Кавтському, ні російським меншовикам та есерам, ні нашим „рідним“ покидькам революції, які заперяють весь світ, що на Україні радянська влада є по суті владою „окупантською“, владою „московських комуністів“.

Що, наприклад, примушує оцього селянського хлопця, про якого пише „Пролетарська Правда“, домагатися, щоб його взяли до Червоної Армії?

Засідання „пільгової комісії“...

— Безбородько! Вам надається пільга I-го розряду, — говорить голова комісії

— Ні, ні! І не кажіть. Не піду додому. Все село засміє!..

— Але зрозумійте, — умовляє його голова: — ми вас прийняти не можемо. У вас дуже велика сім'я!

— Товаришу „прісідатель“! І не кажіть. Я, як пролетаріят, повинен свій обов'язок перед Республікою виконати.

Хочу служити!..¹⁾

„Хочу служити“! Чим же можна це з'ясувати? А тим, як ми вже казали вище, що Червона Армія є великою школою для багатьох молодиків, що прагнуть активності, що хочуть узяти живу участь в роботі. Це не „казарма“. Це щось більше. Що саме? А ось що!

Власне це більше скидається на школу, ніж на „призовний пункт“. Де-кілька літ тому похмурий типічно-казенний будинок, з темними кутками, з величезними порожніми й непривітними кімнатами — його сьогодні неможна пізнати. І світла більше й повітря, і темні кутки стали виднішими, і порожнеча зникла...²⁾

Уже ця одна зовнішність робить величезний контраст між тим, що є дома і що є туг. Там зашкарублі погляди, духовна тіснота, і часто відсутність живої свіжої думки. Але крім цього є різниця й по суті.

— Я „й на селі буду червоноармійцем“ — пише червоноармієць Народницький і далі викладає мотиви, чому саме він так хоче:

Прибув я до лав Червоної Армії політично-неписьменним. За часів перебування в Червоній Армії я набув необхідних політичних знаннів... За вільних годин я відвідував Ленкуток, політшколу, а також збори ЛКСМУ.³⁾

Ясно, раз розбуджений, уже не хоче спати колодою. Робота в Червоній Армії, очевидно, не пішла марно. І такий червоноармієць організує і в своєму селі Ленінський куток, с.-г. гурток і ще щось.

¹⁾ „Пролетарська Правда“, — № 229(1240).

²⁾ „Известия“ Одещини, — № 1747.

³⁾ „Червона Армія“, — № 1318.

— „Знання понесемо на село, — пише червоноармієць Кирейко.

Ми незабаром, — пише він, — поїдемо додому.

Надто дбає про нас наш комполітекклад. Він хоче щоб з нас вийшли гарні селянські робітники.

Тому в нас організували гурток, де переводиться навчання...

Ми обіцяємося своїм командирам та політичним керівникам, що всі знання, набуті в армії, понесемо на село ¹⁾.

З цих прикладів видно, що між новою службою й старою не одеська „какая разниця“, а щось ґрунтовніше. Це розуміють і призовники. Ось що тов. Карачинцев з Олексіївки Харківської округи заявив співробітникові газети „Червона Армія“.

Я дуже охоче піду служити, коли комісія визнає мене здатним. В армії зараз не гірко. В мене тов. риш зараз служить. Пише мені, що там добре, служба легка, та крім того ще різних наук там вчать!..

Може отой мотив, що в „Червоної Армії“ „різних наук вчать“ є один із самих привабливих, що тягне нашу призовну молодь. Принаймні, він брешить в численних звідомленнях і спостереженнях про призов.

В часи японської війни салдати спів ли:

Ах, зачем нас берут у салдаты,

Отправляют на Дальний Восток?

И при чем же я здесь виноватый,

Что вышел на лишний вершок!..

Звичайно, що тоді ніхто не був „винуватий“. Ішли, хоч і знали, що нічого казарма не дасть, крім, хіба, мордобиття та морального покалічення. Я, навіть, пам'ятаю за старих часів такого листа батька до сина:

Дорогий наш синку! А ще наказуємо тобі слухатись начальства та вислужитись на унтера. Як приїдеш додому, то поступиш стражником, бо ніхто краще за них у нас на селі не живе...

Але яка зміна тепер в поглядах? Наскільки й сини й батьки вирости за ці роки?

— Селяни дивляться на Червону Армію не тільки як на свою захисницю, — пише кореспондент „Вістей“ („Вісти“, — № 232 (1521), але як і на школу:

— Ума-розуму наберетесь там. Як повернетесь з армії, кооператив поліпшите, школу налагодите!..

Цей погляд, — зауважує далі кореспондент, — селян на Червону Армію продиктований роботою демобілізованих червоноармійців 1902 р. У багатьох селах ледве прибув якийсь демобілізований, як він уже негайно активнo виявляє себе й стає на чолі нового села.

„Призов сколихнув все робітниче-селянське суспільство“. От вам с. Ружин на Бердичівщині. Видно село, як село, глухе, темне, відстале. Надійшов призов. І ми бачимо таку картину:

Струнками лавами йдуть призовники... до райвиконкому... Попереду духова оркестра. Майорять червоні прапори. Хлопці шикуються... Починається мітинг — проводи ²⁾.

1) Там-же, — № 1319.

2) „Рад. Шлях“, — № 91(1091).

В с. Хожині тієї ж Бердичівської округи батьки дали наказа своїм синам:

— Непохитно стояти на варті Радянської України та захищати здобутки революції.

Ніде по інших країнах нічого подібного зараз немає. У „демократичній республіканській“ Франції за один протест проти бойні у Міроко салдатів засуджують на каторгу, а то й до страти на смерть. Чи може це в Англії.

Ех, да зима лютая проходить,
Весна красна настаєть! —

співали колись ми, —

Весна красна настаєть,
Салдат рано устаєть!
Салдат рано устаєть,
Біле личко умиваєть!
Біле личко умиваєть,
Чорний мундір надієть!
Чорний мундір надієть,
Свого коня сідлаєть... і т. д.

Тепер згучать інші пісні: Тепер до „Червоної Армії“ ідуть того, що то „школа“, що там „вчать ріжних наук“. І тому не дивно бачити таке:

Біля скриньки з жеребками тов. Слободянюк, селянський батько — Ну, підходьте, хлопці, — тягніть...
Потягнув —
— 59 номер,
— От і добре, — малий номер, — піду в армію.
— Чекай, ще треба комісію пройти...
Хлопець сміється —
— Я здоров, мене не забракують.
— Ну, яке моє щастя буде, — підходить парубчина й засовує руку в скриньку з жеребками.
— А чи довго ти молився богіві, — сміючись, питають хлопці.
Хтось зауважує:
— Він свічку обіцяв поставити.
Парубчина розсердився. —
— Сам ти свічку постав, — сердито каже й витягає жеребка. —
От гляньте — 110 номер. Піду в армію!.. 1)

Чому оте бадьоре „піду в армію?“ Маємо відповідь:

— В селі хіба багато знаєш, — каже один призовник. — У нас в сельбуді мало газет. Крім того, вони не часто й одержуються!..

А через це:

— 4 жовтня на комісію... Пільги к чорту. Хочу бути салдатом!..

Правда, не всі ото ідуть так радо. Є й такі, що ухиляються. Одні під видом, що вони сектанти, другі через інші причини.

З одного боку:

— Маю за честь доложити, що я, як вполне сознавшийся алімент і до всяких льгот там наклонности от душі нікакой не імею,

1) „Рад. Шлях“, — № 89.

прошу вашого розрiшення о предоставленiї мнє мiста в Червонои армiї безо всякої льготи, жереб'євки й комiсiї!..

З другого:

— Значить, ви баптист?

— Так точно, ваше скородiє.

— У нас, товаришу, „благородiй“ немає, — пояснює голова, — я просто товариш.

— Ну я й кажу: так точно, товариш, скородiє.

— Ну, значить, ви баптист? І вiнтовку, по вашому закону, вам держати нельзя?

— Точно так. Нельзя.

— А скажiть, у церквi були ви коли-небудь?

— Нi-ї, — широко усмiхається вiн, — як можна, борони боже.

Не можна!

— А ви жонатi? — цiкавиться голова.

— Жо-онатий, — самодовольно посмiхається баптист.

— А де-ж це ви вiнчалися?

— Як де? В церквi, понятнo!

— В церквi? — дивується голова. — Адже-ж вам у церквi не можна?

— Ну, що-ж подiеш. Коли жiнка захоче, то й в огонь полiзеш.

— Що-ж, значить, жiнка вас i до армiї пускати не хоче?

— Нi, я сам не хочу...

— „Звичайно, таких мало, — додає дописувач Першомайської „Селянської Газети“, — одиницi“.

Частiше-ж буває так.

— Ви чого прийшли сюди? — питають у парубка. — Ви ж льготник?

— Та я то знаю, що я льготник, — якось засоромившись, вiдповiдає призовник. — Але... але... я... бажаю йти в Червону Армiю.

І замовк.

— Ми не можемо цього зробити.

— А коли я бажаю бути... Зробiть, будь ласка, я вас прохаю. Ато... ато... менi соромно перед товариством, що я нiкуди... не го-жуся. Зробiть, будь ласка. ¹⁾

Взагалi на призовi виявляється багато цiкавих рисочок нового побуту. В звичайнi часи ми не помічаємо тих великих зрушень, що сталися у наслідок революцiї. Нiби на око нiчого особливого i не проробили. Але коли приводяться в рух маси, то ми одразу помічаємо, наскiльки далеко ми пішли від старого.

На призовному пунктi в невеличкому гуртi змішалися молодики, червоноармiйцi й „старi“, царської армiї, салдати. Останнiм цiкаво подивитися, як воно йде призов „при совєцькiй властi“. Чоловiк з сивиною, учасник японської вiйни розповiдає:

— „... Розбив от нас генерал Курока при Мукденi, ми й давай вiдступати. А їздив я з „полковим ящиком“. Од своi части

¹⁾ „Плауг і Молот“ № 193.

відбився, два тижні блукав. Кілька раз думав кидати, та все боявся. Думав собі:

— Сума-ж! Казна!.. Відповідати прийдеться!..

Нарешті дістався до своєї часті. Узнав, де начальник „хозяйственной часті“, іду з докладом, а сам думаю: — Начальство подякує, а може й „ягорія“ ще дадуть.

Захожу.

— „Честь імею доложить, что денежный ящик доставил в исправности!“...

Полковник підводиться, очі налились кров'ю і раз мене в морду. Раз в морду! Раз в морду!

Я від здивування стою, нічого не розуміючи.

А начальство репетує:

— Як же ти, сукин син, не догадався його покинути!.. Сво-лоч!..

Та знову мені в зуби.

— Ппшел!..

Пішов я, розказую землякам, а вони регочуться.

— Ну й дурний же ти, Павло. Та ти-ж порожнього ящика беріг. Вони давно вже гроші з нього забрали, а тепер назад прий-деться класти. От чудака!..

„Тут мені тільки стукнуло в голову, чого так розсердився на-чальник і за що він мене попобив“...

— Значить, дядьку, получили „ягорія“? — сміється хтось з гурту.

— Еге-ж, получил. — регоче й собі дядько.

— А от у нас, в Червоній армії, не так, — підхоплює червоно-армієць. — До нас в полк прибуло багато товаришів неграмотними. Але за часів перебування в армії ліквідували свою неписьменність. Кожний з нас уже добре читає газети і книжки. Крім того, в багато товаришів, які самі пишуть до газет. Я й сам...

— Та хіба тепер служба? — зауважує другий „старий“ салдат. — Іграшка, а не служба! — і сплюнув на бік.

— Раніш краще?

— Бодай не згадувати!..

Інтерес старшого покоління до Червоної Армії й до призову величезний. Може тут воно рівняє ту велику різницю, яка через революцію сталась між „колишнім“ та „теперішнім“. — „Та хіба тепер служба“, — це говориться зовсім не з тою метою, щоб когось уколоти. Це просто зітхання полегкості, що, нарешті, хоч діти спекались того поневіряння, яке вони, батьки, перенесли колись на власній спині.

Звідси те бережне, просто таки любовне відношення до Червоної Армії з боку мас. Це вже не „чужа“ армія, а своя, рідна. Звідси і та бадьорість, з якою молода зміна вливається до військових лав. А поруч і велика свідомість, розуміння свого обов'язку перед робіт-ниче-селянською країною.

— Ми йдемо до армії, — пишуть в своїй резолюції бердичівські призовники, — як дійсні захисники інтересів робітничо-селянської країни й зможемо своєчасно дати відсіч світовому капіталу. Разом

з тим ми скажемо нашим батькам, аби нас до армії відряжали не з плачем та сльозами на очах, але радісно, як оборонців, як захисників вільної країни. („Р. III.“, № 85).

І шефи, а комсомол особливо, прийняли найактивнішу участь в переведенню призовної кампанії. Відношення до комсомолу прекрасне, — „камса“ являється для молодих селяків тим першим чичероне, тим поводитарем для призовника, який вводить його, висловлюючись фігурально, в новий світ. Позапартійна молодь і комсомольці на „пункті“ може уперше стикаються так щільно. Тут іде обмін думок, своєрідна дифузія, якої може в звичайних „мирних“ умовах і бракувало.

„Молодий Більшовик“ наводить таку сценку з Київської конференції призовників :

Їх понад тисячу душ, молодих селян, що лише сьогодні прибули з сіл до міста, — молодих робітників київських заводів.

Сьогодні конференція призовників міста й села. Вони розсілися Чекають. Поки-що, можна знайомитися один з одним.

Поруч сидять молодий селянин і комсомолка.

— Звідкіля ви, товаришу?

— З Будаївки. А ви, товаришу?

— З Левінського району.

— Земляки, значить, — жартує хлопець.

У нього радісні очі. Простягає мускулясту руку :

— Будьмо знайомі!.. ¹⁾

— Слухай, Іван, розкажи, будь ласка, чому так, як візьмеш яку газету, то там обов'язково є матеріял про нас.

— А тому, що це дуже важлива справа, — пояснює призовник з комсомольським значком.

Так, так, це дуже велика справа. Бо Червона Армія є частина армії Світової Революції. Ми цього не скриваємо. Ми готуємо з наших червоноармійців свідомих бойців за інтереси трудящих. Хай це буде відомо кожному.

„Хтось“ говорить про багнети, насильства і так далі. А хіба консервативний уряд Болдвіна не тримається на насильстві? Хіба „республіканська“ Німеччина Гінденбурга не душить робітників і не захищається „Оргешами“, тайними і явними союзами німецьких фашистів? К. Кавтському такий лад краще подобається. Не сперечаємось. Давно бо сказано: кому піп, кому попада, а кому попова наймичка.

Ото-ж ми будуємо свою Червону Армію. Цією армією захоплюються не тільки товариші-робітники, що їм вдається хоч на короткий час вирватися з „прекрасної“ Європи до „більшовицького пекла“, а їй віддають її належне й буржуазні генерали.

Зараз Червона Армія обновляється. Виходять старі червоноармійці, надходять нові. І ми бачимо, що цей процес проходить організовано і з піднесенням. Кажу: — ідуть з полів, з фабрик, заводів, рудень, шахт, з лісних сіл.

¹⁾ „Молод. Більшовик“, № 68.

Ідуть, щоб стати на варті у Революції. Як воно це згучить на мові емігрантів, ми не знаємо, але для нас це варта почесна.

Нас покликано в Лави Червоні,
Ми ідемо з під сонця полів,
Гуртувати крицеві загони
Переможців огняних боїв.
Гей,єднаймося, дужі і юні,
Пісню кинем за обрій степів.
Ми ідемо на варту Комуни,
Ми буруни майбутніх боїв. ¹⁾

... Зміна йде!..

¹⁾ „Молодий Більшовик“, — № 68.